

Constantin
Brunner
Verkeerd
gedacht,
verkeerd
geleefd

Voorwoord Arnon Grunberg

DE NIEUWE
WERELD / ten have

Constantin Brunner

Verkeerd gedacht,
verkeerd geleefd

Vertaald door
Mark Wildschut

Inhoud

De eerlijkste sofisten –
Voorwoord Arnon Grunberg

7

Jürgen Stenzel *De slechten zijn anders –
de anderen zijn slecht!*

23

Constantin Brunner
Nawoord bij mijn testament

89

Bibliografie

205

De eerlijkste sofisten

ARNON GRUNBERG

Na zwaar getafeld te hebben is een toegankelijke tekst aan te bevelen, maar de Duitse filosoof Constantin Brunner (1862-1937) had ascetische trekken.

Al in de eerste alinea van zijn *Nawoord bij mijn testament* uit 1937 worden beweringen gedaan over identiteit, moraal en religie die de lezer, een kleine honderd jaar nadat Brunner deze tekst over 'het Jodenvraagstuk' schreef, nog altijd zouden moeten wakker schudden.

Daar schrijft iemand, alsof het de vanzelfsprekendste zaak van de wereld is, dat hij zich niet druk wenst te maken over wat men hem nadraagt, onder andere dat hij Jood is.

Daar beweert iemand dat 'de drieling metafysica, moraal en religie nergens anders op neerkomt dan op uitzinnige hoogmoed, vooroordeel en haat'.

Daar is iemand aan het woord die totale autonomie opeist, die zelf wenst te bepalen bij wie hij wil horen en bij wie niet. Of hij daar welkom is lijkt hem weinig te kunnen schelen. Hij verwacht niet eens welkom te zijn.

Brunner, geboren in Altona onder de rook van Hamburg, heette aanvankelijk Leo Wertheimer. Constantin Brunner was eerst zijn pseudoniem, later liet hij zich officieel omdo-

pen tot Constantin Brunner. Zijn grootvader was opperrabbijn van Sleeswijk-Holstein, Brunner werd orthodox opgevoed, rond zijn twintigste maakte hij zich los van het geloof van zijn voorvaderen. Hij ging geschiedenis en filosofie studeren, maar, zo staat te lezen op de site die het werk van Brunner probeert levend te houden, 'het dogmatisme en de nihilistisch georiënteerde veelweterij' die hij op de academie aantrof stonden hem tegen. Hij werd een semi-auto-didact, hij had immers al behoorlijk wat academische schooling achter de rug, en begon naar eigen zeggen een bestaan als kluizenaar. Hij hield zich in leven met de giften van een bewonderaar en door te werken als leraar en als adviseur voor diverse uitgeverijen. Ondanks of misschien ook wel dankzij zijn welbewuste marginalisering was hij volstrekt overtuigd van zijn eigen kunnen. Helderheid was, zo meende hij, alleen bij hem te halen en bij niemand anders. Waarmee en passant is vastgesteld dat helderheid en toegankelijkheid niet hetzelfde zijn.

Brunner wilde geen filosoof zijn die de lezer uit zijn hand laat eten. De verleiding van de toegankelijkheid was niet zijn verleidingsstrategie. Misschien omdat aan dergelijke verleidingspogingen sinds de opkomst van de bourgeoisie de hoerigheid van de commercie kleeft. Maar er is meer. Hij stelt zich op het standpunt, zou ik zeggen, dat het willen doorgronden van de wereld gepaard moet gaan met een duik in de duisternis. Hoe kun je begrijpen als je veinst dat de duisternis er niet is? Hij lijkt te beweren, althans zo lees ik hem, dat de filosoof op zijn beste momenten zich in de buurt van de mysticus en de profeet bevindt.

Het Jodenvraagstuk is voor Brunner, zoals het een pro-

feet betaamt, te herleiden tot een oerzonde. Die oerzonde is het christendom en vooral zijn universele pretentie, waarin het duidelijk verschilt van het jodendom. Het is het universalisme van het christendom dat ik als de oerzonde zou willen betitelen, waarvoor de Joden bestraft moesten worden die immers de schuld kregen van dat universalisme waarvan de consequenties nog altijd voor onrust en onbehagen zorgen. Voor Brunner stroomt het Joodse bloed rijkelijk door de christelijke ideologie, hij zou kunnen spreken van een Joods-christelijke cultuur, al bedoelt hij er iets heel anders mee dan de hedendaagse politicus die die woorden zo graag in de mond neemt om andere culturen mee te geselen.

Waarom oerzonde? Laat ik dat merkwaardige woord in deze context zo goed mogelijk proberen uit te leggen. Merkwaardig omdat dat woord suggereert dat de Joden zelf de reden zijn voor de Jodenhaat. En toch is precies dat wat Brunner beweert, zij hebben een schuld op zich geladen maar een geheel andere schuld dan die waar de vooroorlogse theologen over spraken.

Het christendom opende het Rijk van de Liefde voor iedereen, en zoals ook andere filosofen zagen (George Steiner) werden de mensen duizelig van de opdracht die boven de poort van dat Rijk der Liefde hing. Misselijk werden de mensen bij de gedachte dat ze het bloedvergieten moeten laten varen, woedend omdat de wereld niet klopt, onrechtvaardig is, maar wel zou kunnen kloppen.

De zonde van het jodendom is het christendom, daarom spreek ik van oerzonde, en Brunner verwoordt het zo: 'Christus en Paulus, die evenzeer apostel van de heidenen als van de joden is geweest, hadden de nationale grenzen

afgebroken; sindsdien begon de geest van het Joodse volk een macht te ontplooien over de volkeren die in heel de geschiedenis van de mensheid zijn weerga niet heeft; en gesteld dat de geest van het Joodse volk in feite vreemd was aan de geest van al die volkeren, dan zou daarmee het bewijs zijn geleverd dat voor al die volkeren een vreemde geest was vereist, die ze moesten aannemen om het nodige te verkrijgen dat ze zichzelf niet konden geven.' Brunner stelt dat het universalisme van deze blijde boodschap, deze indrukwekkende gooi naar macht, of naar naastenliefde zo men wil, een daad van hoogmoed was die de (bekeerde) heidenen de joden nooit zouden hebben kunnen vergeven.

Je kunt je afvragen of de macht het neveneffect was van de blijde boodschap of dat de blijde boodschap slechts een uiterst effectief middel was om deze macht mee te vergaren. Wordt het Rijk van de Liefde uitgedragen door het kinderlijke gezicht van een heilige of toch ook door het diabolische gelaat van een slang?

Als het het christendom en zijn pretenties waren waarmee de Joden de woede van de rest van de wereld op hun hals haalden, dan geldt dat eens te meer voor het meest levendige overblijfsel van het christendom in dit deel van de wereld: het humanisme. Aan dat humanisme zijn de grootste verwachtingen opgehangen en zo moest dat humanisme wel de zoveelste god worden die faalde. Het moest falen, zoals Jezus moest sterven.

Brunners uiterst originele kijk op de Jodenhaat bestaat uit een omkering. De zonde van het uitverkoren volk was niet de kruisiging van Christus, maar zijn geboorte. Overigens moeten we de woorden 'uitverkoren volk' niet per

definitie hooghartig begrijpen. In het jodendom kun je ook deze uitleg vinden voor die woorden. God ging langs alle volkeren en vroeg: 'Willen jullie mijn volk worden?' Alle volkeren zeiden: 'Nee, dank u.' Maar de Joden zeiden: 'Oké, we doen het wel.'

Een uitleg die mij om diverse redenen lief is. Uit de woorden 'we doen het wel' spreekt de ambiguïteit van het uitverkoren zijn.

Jezus was een Jood, zij het een rebelse. Maar als zijn geboorte de zonde is die de Joden op zich hebben geladen, dan is daarmee ook de Jodenhaat eeuwig, althans zolang het christendom voortleeft in welke gedaante dan ook. Want de kruisiging kan nog goed worden gemaakt door de terugkeer van Jezus, of de Joden kunnen boete doen voor de wandaad die hun wordt aangerekend, al liet de paus na de oorlog weten dat de Joden niet collectief verantwoordelijk waren voor de dood van Christus. Maar zijn geboorte kan nooit meer ongedaan worden gemaakt. Zijn geboorte is onvergeeflijk.

Van solidariteit met zijn lotgenoten is bij Brunner alleen sprake als men bereid is in de vervloeking een verkapte zegen te zien. De profeten, de genieën, moeten falen en vallen en gedood worden. Dat maakt hun mensenliefde en hun waarheidsliefde tot een tegenstrijdige aangelegenheid. Voor wie verkondigen zij de waarheid? Voor een handjevol rechtvaardigen. Aan wie proberen zij hun onbaatzuchtige liefde te slijten? Aan hun moordenaars. Een terugtrekking uit de wereld zoals Brunner die voor zichzelf vormgaf ligt voor de hand.

Ik vermoed dat hij met deze positie zowel op de lange te-

nen van de Joden als op die van christenen is gaan staan, maar misschien is een profeet – en ik vrees dat Brunner er echt een wilde zijn – juist ook te herkennen aan het vermogen de teen met de likdoorn uit te zoeken en daar hard op te stampen.

Brunner was nooit bijzonder populair en of hij dat nu zal worden is de vraag. Onverbloemde solidariteit met lotgenoten staat immers in veel kringen onverminderd hoog in het vaandel en bij het lezen van dit opstel anno 2023, dat is te zeggen: na Auschwitz, dringt zich onwillekeurig het woord victimblaming aan de lezer op.

Brunner verwijt de Joden dat zij niet weten wat zij geëerd hebben. De lijst van verwijten groeit vervolgens snel. Bij elkaar genomen zouden de Joden ‘het spook van een non-volk’ zijn. Tegelijkertijd zouden ze zich onvoldoende hebben geassimileerd. Hun pogingen een ‘snippertje land’ te bemachtigen (het zionisme) zou de Jodenhaters uiteindelijk ook alleen maar gelegenheid bieden hun haat te vergroten. Al met al verwijt hij de Joden dat zij zijn blijven vasthouden aan een verleden dat zij niet meer kenden, niet meer konden kennen.

Wat valt er eigenlijk nog over het Jodenvraagstuk, over de *Judensache* te zeggen? Toen de nazi's over Europa uitzwermden, werd dat vraagstuk een synoniem voor de dood, voor de Europese Joden althans. Veel meer nog dan tijdens de pogroms die een lokaal verschijnsel waren, niet-geïndustrialiseerd en niet-gebureaucratiseerd. De rest van de wereld meende voorafgaand aan de catastrofe: allemaal heel vervelend, maar de dood van de Europese Joden is hun eigen probleem. Wij hebben het al moeilijk genoeg.

Nadien werd het vraagstuk voor hen een reden tot gêne. Daarna kwam de woede over de gêne. Voor veel Joden komt het Jodenvraagstuk nog steeds hierop neer: een poging te ontkomen aan moord. Al is het dikwijls ook denkbeeldige moord. De politiek van de paranoia wordt ook wel realisme genoemd.

Hoewel Jodenhaat een probleem mag zijn van de Jodenhaters, zoals ook Brunner beweert, zijn we daarmee niet van de Jodenhaters af en ook niet van de Joden zelf, wat in deze tijd in Europa veelal betekent: de dode Joden. Het zijn de dode Joden die ons geruststellen, omdat ze dood zijn, en die ons van onze slaap beroven, ook weer omdat ze dood zijn en omdat aan hun dood een misdaad voorafging die we nog altijd geen vanzelfsprekende plek in de porseleinkast van de geschiedenis hebben kunnen geven.

In een poging daar iets nieuws over te zeggen zouden we moeten terugkeren naar het oude, het onbekende oude, naar Brunner zelf. Hoewel de vernietiging van de Europese Joden zich in 1937 al aftekende en Brunner doorzag wie de nazi's, hun aanvoerder en de massa waren, blijkt uit alles dat deze tekst is geschreven toen de Europese Joden nog niet vernietigd waren.

Misschien hebben wij die onbevangenheid nodig om helder te zien en helder te denken, al was het maar omdat de zekerheid van de catastrofe uit het verleden, de afgesloten catastrofe die herinneringscultuur is geworden, al snel bestaat uit een reeks van schijnzekerheden. Uit vrome conclusies die uit de catastrofe worden getrokken, een vroomheid waar geen weldenkend mens tegen kan zijn, maar die bij nadere bestudering uiteenvalt in brokjes obligaat bijgeloof.

Dankzij die onbevangenheid van de pre-catastrofe kon Brunner vrijuit spreken. Hij zag de ramp naderen, maar besepte dat hij die niet kon tegenhouden. Zijn analyses lijken mij een vorm van symbolisch verzet, allicht bedoeld voor een nageslacht dat er wel zijn voordeel mee kan doen.

Ja, Brunner staat mij soms tegen, maar tegelijkertijd dwingt of verleidt hij me mij te verhouden tot zijn waarheid. En daar begint het griezelen. De Nederlandse vertaling van *Nawoord bij mijn testament* van Mark Wildschut ligt nu voor u en wie wakker is geschud, voor zover dat nog nodig mocht zijn, kan gaan griezelen. Wat goed is; de filosofen kunnen het zich niet permitteren het doen griezelen over te laten aan de producenten van het vermaak voor de massa.

Dat Brunner niet ongevoelig was voor de geweldsorgieën in het hart van Europa die het totalitarisme zou baren, mag blijken uit de retorische vraag waarmee Brunner dit opstel begint: ‘Wat heb ik als Duitser over Duitsland en wat heb ik over het Jodenvraagstuk te zeggen?’

Hij voelt dat het niet meer lang kan duren of hij zal alleen nog als Jood iets over de *Judensache* en Duitsland kunnen zeggen. Dat staat hem om diverse redenen tegen. De mogelijkheid een Duitse Jood te zijn is hachelijk, dat wezen dat zowel door de Duitsers als de Joden veracht werd, door de een nog iets meer dan de ander. Over deze mensen die uiteindelijk ietwat pejoratief Jekkes zouden worden genoemd heeft Amos Elon geschreven in zijn *The Pity of It All: A Portrait of the German-Jewish Epoch, 1743- 1933*. Brunner komt in dit boek niet voor. Zijn zelfmarginalisering bleef ook na zijn dood succesvol.

Aan het begin van zijn opstel stelt Brunner dat hij zelf

‘het beste’ zal weten of hij Duitser is of Jood. Vermoedelijk weet iedereen zelf het beste wie hij is, of denkt dat te weten, maar als het daarbij was gebleven was de geschiedenis anders gelopen en hadden talloze cultuuroorlogen niet gevoerd hoeven te worden.

Zonder enige ironie noteert Brunner: ‘Mijn volk is mijn volk, mijn dierbare volk, en als ik iets heb geschreven wat de moeite waard is, dankt mijn Duitse hart dat aan zijn volk en vaderland.’ Deze niet-ironische romantiek – aan de ernst ervan hoeft niet te worden getwijfeld – maakt Brunner en zijn werk tragisch. Het Duitse volk had geen enkele interesse in het Duitse hart van Brunner, sterker nog, het geloofde niet dat dat hart Duits was, en hij stierf te vroeg om de laatste consequentie van die afwijzing mee te maken. Maar de genade van de vroege dood was niet weggelegd voor zijn vrouw en stiefdochter en vele van zijn volgelingen, want zoals het een profeet betaamt had hij volgelingen. Nogal wat van die volgelingen zijn door de nazi’s vermoord.

Hoe lovenswaardig het ook is boven andermans haat te staan – tegenwoordig krijgt dit streven te weinig eer – het valt niet te ontkennen dat andermans haat fataal kan zijn. Wat op ons wordt geprojecteerd bepaalt ons zijn, wij vinden onszelf uit in een context die we cultuur kunnen noemen of geschiedenis of omstandigheden, maar dat zijn woorden die naar hetzelfde tragische besef verwijzen, als uitvinders van onszelf overschatten we ons vrijwel altijd. We besteden veel aandacht aan onszelf, dat wel, sleutelen er wat aan en sturen wat bij, we smeren er wat make-up op, zoals een medicus tegenover een onbekende ziekte staat zo staan wij tegenover onszelf: pappen en nathouden. Bewust of onbewust, we zien het nog een weekje aan.

De filosofie van Constantin Brunner, een Joods-Duitse filosoof, legt de nadruk op menselijke vrijheid, waarheid en zelfontdekking. Hij geloofde dat ware wijsheid niet kan worden verkregen door dogmatische overtuigingen, maar alleen door voortdurende zelfreflectie en persoonlijke groei. Bij de ontwikkeling van zijn filosofie is Brunner sterk beïnvloed door Spinoza. Zijn hoofdwerk, *De Leer van de geestelijken en het volk*, het eerste deel van een helaas niet voltooide trilogie, weerspiegelt zijn diepe inzichten en brede kennis.

Brunner ontwikkelde vanaf 1900 in een veelheid van boeken en publicaties een diepgaande visie op de wereld en de toenemende problemen van antisemitisme. In *Verkeerd gedacht, verkeerd geleefd*, de eerste Nederlandse uitgave van zijn werk, verkent Brunner alle grote thema's die zijn leven hebben beïnvloed: filosofie, religie, cultuur en met name het opkomende antisemitisme in de negentiende en de eerste helft van de twintigste eeuw. Dit boek biedt een uitstekende kans om inzicht te krijgen in zijn gedachtegoed en zijn betekenis voor onze tijd.

Constantin Brunner (1862-1937) was een oorspronkelijk en invloedrijk denker uit de eerste helft van de twintigste eeuw. *Verkeerd gedacht, verkeerd geleefd* is het eerste boek van Brunner dat wordt uitgegeven door Ten Have/De Nieuwe Wereld.

NUR 730

DE NIEUWE
WERELD / ten have

www.uitgeverijtenhave.nl